

particulier bezit van lieden uit Kědoeran. Zij doen het dan ook op de voorwaarde van naderhand 1 kěpèng per bouw te zullen betalen. Verreweg de grootste bezitters zijn de lieden uit Bondalēm. De koffieaanplantingen zijn ten oosten, ten westen en ten zuiden van de desa gelegen.

Elk jaar, tegen den koffiepluk, komen in deze bergdesa's vele personen uit de vlakte, de koffiebezitters van daar, om hun oogst te halen, en ook velen die met kaïns en andere koopmansgoederen komen, om daartegen de koffie van de desalieden alhier in te ruilen. Op grooten afstand van de desa zijn nog gronden, die voor deze cultuur in aanmerking kunnen komen. Het grootste deel van den tegenwoordigen aanplant is nog jong.

Bezitsrecht.

Alle tegalgronden, het grootste deel der gagavelden, en ook een deel van den boschgrond is in erfelijk individueel bezit. Het overige der gaga's en van den boschgrond is in het bezit der desavereniging. Deze desagrond is onvervreemdbaar; een ieder echter, die de daarvoor verschuldigde oepěti wil betalen, kan dien in bewerking krijgen, en hij houdt dien zoo lang als door hem of zijne erfgenamen het verschuldigde betaald wordt; heeft de bewerker niemand, die hem in zijne verplichtingen opvolgt, of betaalt hij de oepěti niet, zoo vervallen de gronden weer aan de desa, die er dan de voordeelen van geniet.

Met gagavelden, der desa toebehoorende, kwam het verscheidene malen voor, dat zij na bewerking weer aan de desa terugkwamen; met gronden, met koffie beplant, heeft zich het geval echter nog niet voorgedaan.

Belasting.

Eene algemeene belasting aan den landsheer betaalde men vroeger evenmin als thans. Bij elken galoengan¹⁾ bood men den vorst echter hetzelfde aan als in de desa's Gěntoeh en Madėnan. Ook aan de desa heeft men nooit belasting betaald. Zulks geschiedt alleen voor den grond, aan de desa toebehoorende, en wel voor gaga's een tezamen overeen te komen som, en voor koffie-aanplantingen vast één kěpèng per boom, bij de vruchtdraging te beginnen; zoowel de desalieden van Kědoeran als alle daarbuiten wonende personen zijn ten dezen opzichte geheel gelijk.

Contracten etc.

Contracten voor de bewerking van eens anders grond komen niet voor; het gebeurt echter wel, dat boschgrond in het bezit van particuliere personen aan anderen worden afgestaan om er koffie te planten; zij betalen dan, evenals men het anders aan de desa doet, aan die personen 1 kěpèng per boom, te beginnen met het vrucht dragen.

Dat desalieden hunne koffiegronden verpand hebben, komt niet voor; doch zeer veel, dat zij den oogst voor één of meer jaren tegelijk verkoopen (m ě m a d ě g).

¹⁾ Zie boven, blz. 6. — Noot van de commissie.

II. District BondalĚm.

1. Desa BondalĚm.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: de westelijke grens van het desagebied van TĚdjakoela, gevormd door het ravijn Boehitan; ten zuiden: het desagebied van MadĚnan (eene vaste grenslijn bestaat tusschen beide desa's niet) en het desagebied van GĚntoeh ter plaatse van den heuvelrug Moendoek pintoe, waar vroeger een godenhuisje stond, doch thans alleen nog een groote boom; ten westen: het desagebied van Djoelah, daarvan gescheiden door eene waterleiding.

Inleiding.

BondalĚm, de hoofdplaats van het district van dien naam, is eene welvarende desa, die een vierhonderdtal werkbare mannen onder hare bewoners telt. Het bevolkingscijfer neemt jaarlijks toe, zoowel doordat vreemdelingen er zich komen vestigen als doordat het cijfer der geboorten dat der sterfgevallen overtreft.

Het is tot beter begrip van eenige der hieronder mede te deelen bijzonderheden niet van belang ontbloomt, in korte trekken eene beschrijving te geven van de inrichting van het desabestuur. Het bestaat uit drie personen: de koebajan, de baoe, en de pĚnjarikan-desa, al welke waardigheden erfelijk zijn in de familie. In de meeste gevallen rust echter de last der aan elk dier betrekkingen verbonden verplichtingen niet op ěn persoon, doch op de gezamenlijke mannelijke leden der familie. Gewoonlijk bepaalt het zich tot de broeders, doch mocht ěn broeder alleen overblijven, dan wel om andere redenen het vervullen der betrekking te zwaar worden, zoo kan men zich ook door neven laten bijstaan, mits dezen denzelfden stamvader hebben. Gewoonlijk wisselen zij elkaar dan om het jaar af, doch zij kunnen die regeling naar eigen verkiezing onder elkaar maken. Op die wijze rouleert op het oogenblik de betrekking van pĚnjarikan-desa en van koebajan elk over drie personen, die van baoe over slechts twee, dewijl deze geene andere bloedverwanten heeft, door wie hij zich kan laten bijstaan.

Alle drie de leden van het desabestuur zijn even hoog in rang; zij kunnen allen kennisnemen van de geschillen, die zich mochten voordoen, doch om ze tot eene beslising te brengen, moeten vooraf de drie leden van het bestuur tot eenstemmigheid zijn gekomen en moeten zij hunne beslissing aan de goedkeuring der leden van de groote desavereeniging, waarover hieronder nog nader gehandeld zal worden, onderworpen hebben.

Tegalvelden.

Gebrek aan een constanten aanvoer van bevoeiingswater verhindert de bevolking, sawahs aan te leggen, doch zij wordt voor dit gemis ruimschoots schadeloos gesteld door het bezit eener groote uitgestrektheid vruchtbare tegalgronden, waarop behalve hunne voedingsmiddelen nog andere waardevolle gewassen kunnen worden aangeplant, om daarmede handel te drijven. Aan alle vier zijden

van de desa strekken deze tegalgronden zich uit, van de zee tot aan den voet van het gebergte op een nagenoeg vlak, voor den landbouw zeer gunstig gelegen terrein, dat van eene dikke laag vruchtbare bouwaarde voorzien is.

Bevloeiing der velden.

De bevloeiing der velden heeft op eene onvoldoende wijze plaats. De eenige rivier, die men aantreft, is de toekad Desa, doch in den oostmoeson valt deze maanden achtereen geheel droog. Evenwel heeft men eene leiding gegraven van deze rivier naar de velden, waarvan voornamelijk die aan de zuid-westzijde der desa gelegen profiteeren, ten tijde dat tengevolge van aanhoudende regens de rivier genoeg water afvoert om het te kunnen opdammen, en dat water heeft dan dubbel waarde, als besproeiingsmiddel en om de groote hoeveelheid vruchtbaar makend slib, die het medevoert en op de velden achterlaat.

Voor het gebruikmaken van dat water bestaat geenerlei regeling, waarvan het gevolg is, dat een ieder er zooveel mogelijk zich van tracht toe te eigenen, waartoe de eigenaars der in de nabijheid der rivier en aan de zuidzijde gelegen velden het best in staat zijn, tengevolge waarvan de velden bij het strand bijna geheel van het genot van bevoeiingswater verstoken blijven. Ook is het gemis van een behoorlijke waterverdeling oorzaak, dat van de beschikbare hoeveelheid lang niet zooveel partij getrokken wordt als het geval kon zijn. Vele inwoners van BondalĚm geven dan ook het verlangen te kennen, dat van bestuurswege deze aangelegenheid geregeld worde, en het is alleszins billijk te achten, dat zulks plaats hebbe alvorens tot de heffing eener belasting van de tegalvelden wordt overgegaan.

Uitgestrektheid.

De tegalvelden zijn bij de opmeting in vier blokken verdeeld naar mate hunner ligging ten opzichte van de desa en van den grooten weg, waarvan hieronder de namen worden opgegeven, met vermelding van hunne door opmeting geconstateerde uitgestrektheden.

1e. Tĕngĕwoe	=	800.625	□ meters	=	112 bouw	410	□ rijnl. roe.
2e. Tlagi	=	1.124.850	"	=	158	" 254	" "
3e. Desa	=	709.350	"	=	99	" 478½	" "
4e. Soeksoek	=	330.850	"	=	46	" 310½	" "

Totaal = 2.965.675 □ meters = 417 bouw 453 □ rijnl. roe.

Beplanting.

Nagenoeg alle velden worden jaarlijks met djagoeng beplant, welke het hoofdvoedsel van de bevolking dezer streken uitmaakt. Het uitplanten der djagoeng heeft plaats in de 6e maand, en tegelijk daarmede de oendis, als men niet van plan is later tabak te cultiveeren. Wanneer in de 8e maand de djagoeng begint te bloeien, zoo wordt een aanvang gemaakt met het planten van katjang idjo en komak. De hoog opschietende katjang (katjang soetra) die men hier en daar aan de kanten der velden en op de dijkjes aantreft, wordt reeds gelijktijdig met de djagoeng geplant. In de negende

maand wordt de djagoeng geoogst, en daarna komt de oendis eerst goed tot haar recht, die dan nog verscheidene maanden noodig heeft, voordat zij vrucht draagt.

Zijn de gronden van goede qualiteit en kan men over een weinig bevoeiingswater beschikken, zoo laat men de oendis achterwege, en zoodra de djagoeng-oogst is afgeloopen, wordt de grond driemaal omgeploegd en tabak geplant. Aan deze cultuur wordt veel zorg besteed en groote winsten worden er mede behaald, want de Bondalěmsche tabak kan met de beste van dit eiland wedijveren.

Kapas wordt weinig gecultiveerd; gedeeltelijk zijn de gronden er niet voor geschikt, anderdeels geeft men de voorkeur aan de teelt van tabak. Waar kapas wordt aangeplant, is het gewoonlijk de minder waardevolle kapas-praoc, daar de kapas-bali minder goed wil en spoedig afsterft. In kleine aanplantingen komen ook kara, kladi en soewoeg voor. Een enkele maal ziet men ook tegelvelden eenige jaren achtereen met alang-alang beplant, daar deze zeer schaarsch zijnde, in den omtrek bijna evenveel voordeel oplevert als de djagoeng. Verleden jaar heeft men op eenige tegelvelden bergriest (padi-gaga) geplant; doch niet alleen was de opbrengst gering, daar door den hevigen wind het gewas neersloeg, doch ook leverde de tabakaanplant, die daarop volgde, slechtere resultaten op dan gewoonlijk. Men is er dan ook van teruggekomen en plant thans weer overal djagoeng.

Onder de vruchtboomen, die men op de tegelvelden aantreft, verdienen in de eerste plaats de klapperboomen vermeld te worden, waarvan door den verkoop van copra veel voordeel verkregen wordt. Voorts de lontarpalmen, waarvan suiker gemaakt wordt, en allerhande andere vruchtboomen, pisangaanplantingen vooral aan de zeezijde.

Voor den aanplant van koffie is de grond van Bondalěm ten eenenmale ongeschikt, doch de inwoners zijn bezitters van uitgestrekte koffioplantsoenen op het gebied van naburige desa's.

Opbrengst der tegelvelden.

De opbrengst der tegalgronden is zeer verschillend naarmate van de streek, waarin zij zijn gelegen, en van de gelegenheid die bestaat tot besproeiing. Men kan zich eenige voorstelling maken van de groote waarde der tegelvelden door de vermelding van het feit, dat wanneer men zijne gronden door anderen laat bewerken, als de qualiteit der gronden goed is, men als eigenaar zich in den regel, behalve de helft der opbrengst, nog de betaling eener zekere som kan bedingen (mělaisin), welke voor één veld tot 20 rijksdaalders kan bedragen. Wordt een stuk grond aan een ander ter bewerking gegeven, eenvoudig tegen afstand van de helft der opbrengst, zoo wordt zulks steeds als een gunst beschouwd. In ieder geval komt de opbrengst der op de velden voorkomende vruchtboomen geheel ten voordeele van den eigenaar van het veld.

Tijdens het onderzoek plaats had, was men in Bondalěm juist bezig de djagoeng te oogsten en is van die gelegenheid gebruik ge-

maakt, om twee proefplukken te nemen, de eene in het blok Tlagi, alwaar een veld gekozen is, dat beschouwd kan worden het gemiddelde aan te geven van het slechte gedeelte der gronden alhier, dewijl zij gewoonlijk verstoken blijven van bevoeiingswater. Aangezien dit de eerste proefpluk is, die van djagoeng werd genomen, volge er hier eene eenigszins uitvoerige beschrijving van.

Het gekozen proefveld bestond uit twee vakken, omgeven door klapperboomen, terwijl op het dijkje in het midden eenige mangga-boomen stonden, zoowat de gewone beschaduwing van de velden in deze streek. De plantwijdte bedroeg ongeveer een meter, terwijl op elk punt vier of vijf zaden waren uitgeplant, waarvan het echter niet meer dan twee of drie tot vrucht dragen brachten; de anderen worden, nog jong zijnde, afgesneden, om de eerstgenoemden beter gelegenheid tot ontwikkeling te geven. Ook het djagoenggewas staat aan vele kwade invloeden bloot; dit jaar was het voornamelijk het ongedierte, eekhoortjes, muizen en verschillende vogelsoorten, die voornamelijk schade aan het gewas hadden aangericht. Overigens was men dit jaar nog al fortuinlijk geweest, want ziekte (tjandang) kwam in het gewas niet voor, zooals anders tengevolge van ongunstige weersgesteldheid soms het geval kan zijn; dan beginnen de bladeren van onderen af rood te worden en verwelken, hetgeen ook op de vrucht een slechten invloed uitoefent. Ook van wormen bleef men dit jaar verschoond, die anders in korten tijd groote verwoestingen kunnen aanrichten. Zij tasten zoowel de wortels als de bladeren aan. De twee meest in de djagoeng voorkomende soorten, zijn de oelěd tabia en de oelěd samsam. Het gewas was thans beter dan het vorige jaar, daar het toen, nog voordat het vrucht gezet had, door zware winden was geteisterd, die het geheel had neergeslagen, waardoor een groot deel mislukte. Op het proefveld waren noch oendis, noch katjang aangeplant geweest, hetwelk aan het djagoengproduct ten goede was gekomen. Men wilde terstond na den djagoeng-oogst tot de teelt van tabak overgaan. De vruchten worden gelijktijdig geplukt en opgestapeld, waarna men ze in drie soorten verdeelt:

1e. de klěsoewan, dat zijn de onbezadigde groote vruchten; een drietal der buitenste blaren van de vrucht wordt afgestroopt, om ze daarna in bossen van 25 stuks (gaboen gan) bij elkaar te binden; bij den verkoop in het groot rekent men de drie bossen op 100 stuks;

2e. de poegpoegan, vruchten kleiner van stuk, dan wel die een weinig zijn aangestoken of door ongedierte aan den top aangevreten; deze worden bij het plukken geheel van de blaren ontdaan en worden evenals de vorige tot voedsel gebezigd;

3e. de krotokan, d.i. het afval, waarbij slechts enkele korrels op den stam (bontang) zitten. Deze heeft weinig waarde; de korrels worden direct afgestroopt en niet gestampt, doch zoo gekookt en met suiker als lekkernij genuttigd (bontol).

Wanneer men de djagoeng door anderen laat plukken, zoo krijgen

die de poegpoegan, terwijl men de klěsoewan en de krotokan zelf behoudt.

Van het proefveld, groot 1580 □ meters, waarvan het product door twaalf lieden in twee uren geplukt, gesorteerd en gebonden werd, was de opbrengst: 40 bossen van 35 stuks klěsoewan, die volgens de tegenwoordige marktprijzen op eene waarde van 1300 kèpèngs geschat kunnen worden; 935 stuks poegpoegan, waarvan men, zoo de prijs der eerste soort 1 kèpèng per stuk bedraagt, de waarde op 2 kèpèngs per 5 stuks kan stellen, dus in het geheel voor 374 kèpèngs; twee manden vol krotokan, die niet verhandelbaar zijn, doch steeds door den eigenaar zelf verbruikt worden.

Van dezen grond is derhalve de opbrengst per bouw:

aan klěsoewan voor	5840 kèpèngs
aan poegpoegan voor	1680 „
te zamen	7520 kèpèngs.

Een tweede proefpluk werd genomen op de tegelvelden ten zuidwesten der desa, genaamd Soeksoek, die tot de vruchtbaarste gerekend worden. Het gekozen proefveld gaf het gemiddelde aan van deze streek, was weinig beschaduwd, had in den regel over voldoende bevoeiingswater te beschikken, verkeerde alzoo in gunstige omstandigheden. Ook was dit jaar de weersgesteldheid gunstig in vergelijking met het vorige jaar, toen door zware winden het gewas gedeeltelijk werd neergeslagen. Van ziekte of ongedierte werd weinig last ondervonden.

Het proefveld, toebehoorende aan Njoman Raï van BondalĚm, had eene uitgestrektheid van 2094 □ meters. De opbrengst bedroeg aan klěsoewan 4830 stuks, poegpoegan 1350 stuks, krotokan twee graskrandjangs vol. Deze laatste buiten rekening latende, bedraagt alzoo de opbrengst per bouw: 16350 stuks klěsoewan en 4570 stuks poegpoegan, welke volgens de tegenwoordige marktprijzen (1e soort 100 kèpèngs per 3 bossen; 2e soort 2 kèpèngs per 5 stuks) te zamen eene waarde vertegenwoordigen van 17.400 kèpèngs of, de kèpèng à 1100 per rijksdaalder berekend, nagenoeg f 40.

Men merkt op, hoe verschillend de verhouding is tusschen de 1e soort en de 2e soort op de beide proefvelden; namelijk in Tlagi: 1,5:1 en in Soeksoek 3,5:1. Wanneer eene regeling getroffen wordt voor de waterverdeling, dan zal mettertijd de opbrengst der velden gelijkmatiger worden.

Voorts zijn nog eenige inlichtingen bij de landbouwers ingewonnen, welke op het volgende neerkomen: Van een veld, eveneens gelegen in het blok Soeksoek en onder gunstige omstandigheden verkeerende, volgens opmeting groot 3150 □ meters, was verleden jaar verkregen: aan djagoeng 6000 stuks klěsoewan, aan tabak 1000 toempi's; dat zoude zijn per bouw: 13.500 stuks djagoeng en 2252 toempi's tabak; de eerste eene waarde vertegenwoordigende van f 31, de tabak van f 170, of in het geheel eene opbrengst per bouw ter waarde van ruim f 200.

In het blok Soeksoek hebben de meeste personen slechts een klein stuk in bewerking; dat van Njoman Raï had een uitgestrektheid van 4244 □ meters en behoort in die streek tot de grootsten. In Tlagi, waar de grond slechter is, wordt gewoonlijk door één persoon eene veel grootere uitgestrektheid bewerkt.

Bezitsrecht.

Van de tegalvelden wordt ten behoeve van de desa eene zekere belasting geheven, waarvan de aard en het bedrag verschillen naar mate van den toestand, waarin de velden ten opzichte van bezits- en eigendomsrecht verkeerden, weshalve vooraf daaromtrent het een en ander in het midden worde gebracht.

Hoewel wegens den langen tijd, die verstreken is, nauwkeurige berichten daaromtrent ontbreken, kan uit den tegenwoordigen toestand echter worden afgeleid, dat de desa BondalĚm kort na hare stichting slechts 20 werkbare mannen telde. Deze hebben tezamen een dorpstempel (balé-agoeng) opgericht en zijn overeengekomen, dat het onderhoud daarvan en de besrijding der kosten van de offeranden en feesten ten allen tijde voor hunne gezamenlijke rekening zouden komen en dat, zoo er van hen kwamen te sterven, het aandeel van deze ten laste van hunne erfgenamen zoude komen. Om tegenover deze verplichting ook eenig voorrecht te stellen, is men voorts overeengekomen, die gronden van het desa-gebied, welke hun het geschiktst voorkwamen, onder elkaar te verdeelen, waarover men de vrije beschikking zoude hebben, mits eene kleine retributie aan de desakas betalende. Deze aandeelen waren zeer uitgestrekt en maken ook thans nog verreweg het voornaamste deel van het desa-gebied uit. Het aantal aandeelen is echter van 20 op 18 verminderd geworden tengevolge van een desa-oorlog tusschen BondalĚm en Tédjakoela, waarbij het aan laatstgenoemde gelukte, twee aandeelen te veroveren en te behouden.

Kwam één der desaleden te sterven, zoo kwam de last van het desaschap te rusten op zijn oudsten zoon, doch de gronden werden tusschen alle broers verdeeld, op wie daartegenover de verplichting rustte, hun oudsten broer in het vervullen zijner verplichtingen tegenover de desa bij te staan op de wijze als hij dat zou verlangen.

Naar mate de familie's zich hebben uitgebreid, zijn de gronden over meer handen verdeeld geworden; sommige dier gronden zijn door verkoop zelfs in handen van anderen overgegaan; velen zijn sedert geslachten verpand geworden en mist men er aldus al dien tijd het vruchtgebruik van, doch de band tusschen de familie's is intact gebleven; zelfs hebben de meeste familie's een eigen tempel, dien zij poera-iboe, moeder-tempel, noemen, en waarin zij eens in de maand vergaderen, om de familiebelangen te bespreken, voornamelijk daarin bestaande, hoe zij de verplichtingen, verbonden aan hun eene aandeel (atĕgakan) in de desagemeenschap, onderling zullen verdeelen. De voornaamste dier verplichtingen zijn die, welke op den godsdienst betrekking hebben; behalve de te verrichten

diensten, bedragen tegenwoordig de uitgaven jaarlijks voor één aandeel ruim twintig rijksdaalders.

Wij hebben nog niet gesproken over een vijftal lieden, die zich, naar het schijnt, kort nadat de boven besproken verdeling der gronden had plaats gehad, in de desa zijn komen vestigen. Onder de krama dèsa¹⁾ heeft men hen toen niet willen opnemen, doch men is ertoe overgegaan, aan elk hunner een gedeelte der buiten de verdeling gebleven gronden toe te wijzen. Zij kregen den naam van sampingan en namen de verplichting op zich, ook in het onderhoud van den dorpstempel te deelen, doch elk slechts voor een half aandeel. Ook deze aandelen zijn met den loop der tijden over geheele familie's verdeeld geworden.

Zooals wij reeds zagen, kregen de deelgerechtigden de volle beschikking over hun aandeel grond, en daar van het recht tot verkoop en vooral van verpanden veel gebruik gemaakt is, zoo is een groot deel van het voordeel van het desaschap voor de tegenwoordige titularissen verloren gegaan, doch de verplichtingen zijn dezelfde gebleven, zelfs zwaarder geworden door het zich uitbreiden der desa. Daar staat tegenover, dat elk aandeel tegenwoordig over vele hoofden verdeeld is en dat de gronden enorm in waarde gestegen zijn. Bij elken verkoop, die plaats had, moest tevoren de toestemming der gezamenlijke krama-dèsa verkregen zijn, en deze wordt niet verleend, dan nadat de verkooper, of liever het hoofd van diens familie, uitdrukkelijk verklaard had, dat hij na het verminderen van het aandeel der gronden zijner familie bereid was, de volle der desa verschuldigde belasting te blijven betalen en voor een vol aandeel der desaverplichtingen te blijven opkomen. Die grond ging dan aan den kooper over in vollen eigendom, vrij van de betaling van belasting en van het verrichten van diensten. Zulk een grond duidt men aan met den naam van palak. Dit woord is in west-Boelèlèng onbekend. In Bangli ligt eene desa, die Palak-tihing heet.

Wat de beschikking over de gronden betreft, wordt eene uitzondering gemaakt voor de leden van het desabestuur, met dien verstande, dat de gronden, aan hunne familie's toebehoorende, niet verkocht mogen worden, wèl echter verpand, waarvan helaas door velen gebruik is gemaakt.

Nadat het aanwijzen van grondstukken aan de krama-desa en aan de samingans had plaats gevonden, bleef nog een zekere uitgestrektheid grond over, gedeeltelijk strooken gronds, die tot afscheiding dienden tusschen de aandelen van verschillende personen, gedeetelijk gronden, die men wegens hun minder gunstige ligging of gesteldheid aanvankelijk buiten bebouwing wilde laten. Toen naderhand echter behalve de uitbreiding der familie's ook eene aanzienlijke toeneming der bevolking had plaats gevonden door de lieden van buiten of die zich in Bondalēm kwamen vestigen, deden zich

¹⁾ Leden der desavereeniging; zie Liefrinck's „Bali en Lombok" (1927), blz. 238. — Noot van de commissie.

weldra gegadigden voor om die gronden, welke het gezamenlijk eigendom der krama-desa gebleven waren, te bebouwen, en deze laatsten zagen daarin een schoone gelegenheid om eenige helpers te krijgen voor het werk in den desatempel en daarbij nog eenig voordeel te behalen.

Op hun verzoek werd dus, voor zoover de voorraad strekte, aan elk dier lieden, die den naam van sĕmoedjan dragen, een klein stuk van den onverdeeld gebleven desagrond in huur afgestaan, mits zij op zich namen, eene zekere huursom te betalen, terwijl later aan hen gezamenlijk ook nog het onderhoud der buitenmuren van den desatempel en het schoonhouden van het geheel werd opgedragen. Velen van hen ook moeten deelnemen aan het bespelen van de gamĕlan in den tempel, dat dikwijls dagen en nachten achtereen moet plaats hebben en dat als een vrij bezwarende dienst beschouwd wordt, om welke reden het dan ook billijk is dengenen, die daaraan deelnemen, eene vermindering van de te betalen huursom toe te staan.

Een gedeelte van de aan de desavereeniging toebehoorende gronden, en wel die ten noorden aan de desa grenzende, worden beschikbaar gehouden voor nieuwe woonerven, wanneer zich daarvoor gegadigden mochten voordoen. In afwachting daarvan is die grond voorloopig voor 75 kĕpĕngs (eigenlijk alleen een erkenning van het bezitsrecht der desa) aan den ba o e verhuurd, die een stuk ervan zelf bewerkt en de rest onderverhuurt voor denzelfden prijs.

Als de sĕmoedjans, die grond in huur hebben, wier aantal 56 bedraagt, trouw hunne verplichtingen tegenover de desagemeenschap nakomen, zoo worden zij in het ongestoord genot der hun eenmaal toegewezen gronden gelaten; zij kunnen deze aan hunne kinderen nalaten en ook de rechten, die zij erop hebben, verpanden. Zelfs is het een enkele maal voorgekomen, dat de desagemeenschap hun vergunning gegeven heeft om een aandeel te verkoopen, mits zij weder de verplichting op zich namen, de op dien grond rustende diensten te blijven verrichten en de belasting te blijven betalen. Ook dergelijke verkochte grondstukken werden het met geenerlei verplichting bezwaarde eigendom (pa lak) der koopers.

In het geheel zijn 95 personen bezitters van palakgronden, welker gezamenlijke uitgestrektheid echter gering is, ongeveer gelijk aan die der door de desa verhuurde gronden, doch tezamen zijn ze nog ver in de minderheid tegenover de gronden der krama-desa, wier aandeelen wel is waar eene geringe vermindering hebben ondergaan door verkoop en waarvan het vruchtgebruik van velen wel is waar sedert langen tijd door verpanding aan de familie's der oorspronkelijke bezitters zijn onttrokken, doch die voor verreweg het grootste gedeelte in het bezit dier familie's gebleven zijn en, voor zoover ze niet verpand zijn, door de leden daarvan bewerkt worden, dan wel aan desagenooten tegen genot van een deel der opbrengst tijdelijk ter bewerking worden gegeven. Daarvoor doen zich steeds vele liefhebbers voor, want bijna de helft der werkbare mannen in de desa heeft noch grond in eigendom, noch in huur kunnen krijgen, zoodat

bij velen gebrek aan landbouwwerk bestaat; waaraan het dan ook is toe te schrijven, dat men, zijn grond aan anderen ter bewerking gevende, zeer gunstige voorwaarden kan bedingen, waarover hiervoren reeds gehandeld werd.

De sěmoedjans, d.z. alle desalieden die niet tot de krama desa (18) of tot de sampingans (5) behooren, zijn van de regeling der desa-aangelegenheden geheel buitengesloten. Hoewel hun aantal zeer groot is, worden zij als het ware door de 18 krama desa bestuurd.

Belastingen.

Zooals hiervoren reeds terloops werd aangeteekend, is bij de verdeeling der gronden tusschen de 18 krama desa bepaald, dat elk een zeker bedrag kèpèngs jaarlijks aan de desakas zou betalen, de een wat meer, de ander wat minder, naarmate het hem toebedeelde stuk meer of min gunstig gelegen of uitgestrekt was; gemiddeld bedroeg het ruim 400 kèpèngs per persoon, in het geheel 7540 kèpèngs. Dat bedrag, zooals het oorspronkelijk werd vastgesteld, heeft nooit eenige verandering ondergaan, niettegenstaande het geld veel overvloediger geworden, de prijs der velden enorm gestegen is, zoodat in verhouding daartoe het tegenwoordige bedrag der belasting als hoogst onbeduidend beschouwd moet worden. Deze belasting (p adj ě g) moet betaald worden in de 4e maand (k a p a t) van het balische jaar.

Van de gronden, die het gemeenschappelijk eigendom der desa zijn, wordt door degenen, die ze bebouwen, een kleine huursom aan de desa betaald. In het geheel zijn er 51 huurders van desagronden, die tezamen met de 5 sampingans jaarlijks 8695 kèpèngs aan de desa betalen, alweder een bedrag, dat van ouds zoo is vastgesteld geworden en dat in de tegenwoordige omstandigheden geheel onbeduidend is. De huur (oep ě ti) moet betaald worden in de 6e maand (k a n ě m) van het balische jaar.

Ook andere eigendommen van de desa worden door haar verhuurd, aldus een zeker aantal lontarboomen, waarvan de huur 100 kèpèngs 's jaars per boom bedraagt; verder een stuk alang-alang-veld, waarvan degene, die het snijdt, de helft krijgt, mits hij eene huursom van 400 kèpèngs aan de desavereeniging betale, welke laatste haar aandeel alang-alang gebruikt voor herstel der tempeldaken.

In het grondstuk Tlagi treft men een domeintuin aan, die eene uitgestrektheid heeft van 7000 □ meters of 493 □ rijnl. roeden. Zoolang men zich herinnert, is deze tuin in handen geweest van den over Bondalěm regeerenden poenggawa. Tegenwoordig wordt hij verhuurd.

Een vaste maatstaf voor het vaststellen der p a d ě g en der huur bestaat niet; het bedrag ervan is geheel onbeduidend en er wordt dan ook alleen volledigheidshalve gewag van gemaakt. De helft dier belasting, van welker betaling de hoofden van district en desa waren vrijgesteld, werd aan den vorst uitgekeerd, die het echter op zijn beurt aan den pamběkěl van Bondalěm als l a b a afstond, en nadat deze van bestuurswege bezoldigd werd, heeft hij dat aandeel weer aan de desa geschonken, zoodat deze thans het geheele bedrag ervan krijgt.

Nog dient eene bijzonderheid vermeld te worden, waarvan echter geene verklaring gegeven kan worden, dat namelijk voor 17 stukken grond van oudsher de huursom niet aan de desa, doch aan een zekeren I Krěpět betaald wordt, wiens vader vroeger in Bondalēm klian geweest is.

Van de klapperboomen werd vroeger eene belasting van vijf kèpèngs per stuk aan den vorst betaald, doch tijdens het voorloopig inlandsch bestuur is deze belasting afgeschaft.

Suikerbereiding.

Uit de toewak der lontarpalmen wordt suiker bereid. Deze boomen komen in deze streek echter in veel geringer aantal voor dan in de verder oostelijk gelegen desa's, en de lieden hier maken zich van de suikerbereiding niet een vast bedrijf. De meesten, die er zich mede bezighouden, tappen niet meer dan een 4 à 5-tal boomen af.

Zoutfabricage.

Aan het strand bevinden zich negen zoutpannen, die er echter vrij verwaarloosd uitzien en waarvan verleden jaar niet meer dan vijf in dienst gesteld waren.

Vischvangst.

Er zijn 23 djoekoengs in het bezit der desalieden, die vooral voor het beoefenen der vischvangst gebezigd worden. Negen en dertig personen nemen aan de vischvangst met netten deel. Voor zoover de visschers de vangst zelf niet gebruiken, wordt ze in de desa Bondalēm verkocht. Naar buiten wordt zij nooit getransporteerd. Men ziet, dat hier minder werk wordt gemaakt van de bedrijven dan in Tédjakoela, hetgeen wel daaraan toe te schrijven zal zijn, dat door eene intensieve cultuur in Bondalēm meer profijt van de gronden getrokken kan worden en men dus alle krachten daaraan wijdt.

Smeden.

Goudsmeden zijn er in Bondalēm niet; grofsmeden vier, die ongeveer dezelfde verdienste maken als die in Tédjakoela.

Timmerlieden.

Personen, die met het timmeren hun kost verdienen, en geregeld voor anderen werken, vindt men hier niet. Het bouwen der huizen geschiedt gewoonlijk door onderlinge hulp der desagenooten.

3. Desa Patjoeng¹⁾.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: een pagger, waardoor het gescheiden wordt van het desagebied van Djoelah; ten zuiden: voor een gedeelte een smalle weg, die het van het desagebied van Djoelah scheidt, en verderop de balé-agoeng van Patjoeng; ten westen: een weg, die het van het desagebied van Sěmbiran scheidt.

¹⁾ De tweede monographie, desa Djoelah van district Bondalēm betreffende, ontbreekt. — Noot van de commissie.

Inleiding.

De desa Patjoeng heeft aan de volgende omstandigheid haar ontstaan te danken. In de ten zuiden dier plaats in het gebergte gelegen desa Sëmbiran verbiedt de adat, in tegenstelling met hetgeen elders in Boelèlèng gebruikelijk is, het huwelijk tusschen neven en nichten. Door de afgezonderde ligging dezer desa en de weinige aanraking, die hare bewoners steeds gehad hebben met de lieden van andere desa's, kan het wel niet anders, of er werden nog al eens liefdesbetrekkingen tusschen neven en nichten aangeknoopt, en als dit bekend werd of men wilde ze door een huwelijk doen volgen, zoo kenden die personen niet in de desa blijven wonen, waar ze zeker de oorzaak van veel onheil zouden zijn. Zij werden daarom uit de desa gestooten, en hun werd eene plaats aangewezen om te wonen in de nabijheid der zee. Langzamerhand verzamelden zich daar meerdere personen, die in hetzelfde geval verkeerden, en ontstond de tegenwoordige desa Patjoeng; en daar die lieden toch ook eten moesten, besloot de moeder-desa een klein gedeelte van haar gebied aan de uitgewekenen af te staan, waarvan de grenzen hierboven werden opgegeven.

Het desabestuur is daar tegenwoordig ongeveer op denzelfden voet ingericht als in Sëmbiran en bestaat uit twee koebajan's, twee baoe's en twee singgoekans, die voor hun leven benoemd worden, doch in de bovenaangegeven volgorde opschuiven als er vacatures komen. De oudste der leden van de desavereeniging komt dan in aanmerking voor singgoekan. Voorts behoort nog tot het desabestuur een pënjarikan, die door de goden tot die betrekking wordt aangewezen. Elk ingezetene wordt lid van de desavereeniging zoodra hij gehuwd is (matatakrama) en moet dan aan alle op de desa rustende leveringen in de tempels en andere verplichtingen (takatoeroen) deelnemen; hun aantal bedraagt thans 40.

Tegalvelden.

Het geheele niet zeer uitgestrekte desagebied wordt, voor zoover er geene huizen staan, ingenomen door tegalvelden. Het terrein is zacht glooiend. Voor de besproeiing van de velden damt men een weinig water op uit de toekad Jèh-Song, doch het grootste deel van het jaar is deze rivier geheel droog. De gewassen, die geplant worden, zijn djagoeng, oendis, katjang en komak. Die gronden, welke eenig besproeiingswater kunnen krijgen, beplant men alleen met djagoeng, en zoodra die geogst is, met tabak en de zoogenaamde kapas landa of kapas tjitjih. Wanneer men geen tabak kan planten, wegens gebrek aan water of de onvruchtbaarheid van den grond, zoo wordt wel tegelijk met djagoeng en oendis de kapas bali geplant, die echter hier geen langen levensduur heeft.

Men treft vele vruchtboomen op de tegalvelden aan, nevens de klapper- en lontarpalmen, voornamelijk de soemaga en de djoehoek manis¹⁾, waarvan de vruchten met veel voordeel tot Sangsit toe ver-

1) Djeroek-soorten. — Noot van de commissie.

kocht worden. Van een boom kan men jaarlijks \pm f 15 voordeel trekken, daar, de grond uitstekend voor die cultuur geschikt zijnde, er een rijke oogst van verkregen wordt.

De uitgestrektheid der tegelvelden is als volgt:

Bangkat	189.125	<input type="checkbox"/> m. = 26	b. 325	<input type="checkbox"/> r. r.
Bantès	271.625	<input type="checkbox"/> m. = 38	b. 138	<input type="checkbox"/> r. r.
<hr/>				
Totaal	460.750	<input type="checkbox"/> m. = 64	b. 463	<input type="checkbox"/> r. r.

Onbebouwde grond komt op dit desagebied niet voor, en er zijn geene lieden van andere desa's, die hier planten. Door een viertal lieden van Patjoeng worden tegen de helft der opbrengst djagoengvelden bewerkt, die aan lieden van Sëmbiran toebehooren, doch in de nabijheid van Patjoeng gelegen zijn.

Bezitsrecht.

Nagenoeg alle gronden worden als het eigendom der desagemeenschap beschouwd, en ieder mannelijk ingezetene, die door zijn huwelijk lid van de desavereeniging geworden is, krijgt daarvan een evenredig aandeel, doch neemt daarentegen de verplichting op zich, aan alle verrichtingen der desavereeniging deel te nemen. Eene geregelde tienjaarlijksche verdeeling der desagronden, zooals in Djoelah bestaat, is hier niet gebruikelijk: het stuk grond, dat men eenmaal gekregen heeft, behoudt men zijn geheele leven; doch wèl is het vatbaar voor eene vermindering, wanneer het aantal deelgerechtigden zoodanig toeneemt, dat eene nieuwe verdeeling noodzakelijk wordt. Op het oogenblik heeft elk drie sikoets in gebruik, en acht sikoets der velden, die bij de vorige verdeeling zijn overgeschoten, zijn thans nog beschikbaar, indien nieuwe rechthebenden zich mochten voordoen. In afwachting daarvan worden ze aan de desaleden verhuurd, die genegen zijn er de hoogste huursom voor te betalen, in den regel echter niet meer bedragende dan eene 400 kèpèngs per sikoet. Zijn deze weder opgedeeld en breidt het aantal desaleden zich nog uit, dan heeft eene nieuwe verdeeling plaats, waarbij elk der oude desaleden een stuk moet afstaan om den nieuwen hun aandeel te kunnen geven, en het overschietende blijft weer in petto en wordt verhuurd. Het bezit is hier, hoewel niet geheel verzekerd, alzoo toch vaster dan in Djoelah, waaraan het is toe te schrijven, dat aan de bebouwing meer zorg wordt besteed.

De grond mag niet verkocht worden; het gebruiksrecht kan men verpanden, doch als de verpander sterft, en er is niemand zijner familie, om zijne plaats in te nemen, zoo doet de desa hare rechten gelden en neemt den grond terug; de pandnemer kan dan zijn schuld alleen verhalen op de weduwe, die, onverzorgd achterblijvende, in het genot van een derde van den grond wordt gelaten. Sterft iemands vrouw, zoo kan hij voor het desaschap bedanken en is dan daarmede van alle verplichtingen tegenover de desa ontslagen en men ontnemt hem zijn grond; hertrouwt hij later, dan kan hij zich weder voor het desaschap aanmelden, doch zijn ouden grond krijgt

hij niet terug. Hij moet zich vergenoegen met een aandeel van hetgeen er nog overgebleven is, natuurlijk de onvruchtbaarste velden, waarop geene vruchtboomen geplant zijn. Men krijgt echter zijne oude plaats in de desavereeniging terug en moet dus op zijne beurt lid van het desabestuur worden, hetgeen veeleer als eene verplichting, waaraan men zich niet onttrekken kan, dan als een voorrecht beschouwd wordt, dewijl tegenover de vrij groote verantwoordelijkheid en soesah in het geheel geene voordeelen of voorrechten staan.

Zoo b.v. de tegenwoordige baoe. Een jaar of 12 geleden stierf zijne vrouw en liet hem een jongen van een jaar of 5 na. Het viel hem te zwaar, om bij de zorg voor het huishouden en voor zijn kind ook nog het desaschap te blijven bekleeden. Hij bedankte dus, deed daardoor afstand van zijn grond en trok bij familie in, ver weg in de desa Koeboek'lod, waar hij voor zijn werk den kost kreeg. Een jaar of acht later echter was zijn zoon een flinke jongen geworden, en het verlangen kwam bij hem boven, weer zijn eigen huis te bewonen. Hij keerde naar zijne desa terug en deed, na een nieuw huwelijk gesloten te hebben, zijn recht gelden, om weder in de desavereeniging te worden opgenomen. Men had daar niets op tegen, maar hij moest er genoeg mee nemen, zijne vroegere schoone velden door een ander te zien ingenomen en zelf als deel eenige der nog bij de desa voorhanden zijnde gronden van de minste qualiteit te ontvangen. Vroeger gewoon desalid geweest zijnde, was hij intusschen opgeschoven en was bij de eerste vacature aan de beurt om lid van het desabestuur te worden, hetgeen hij zich heeft moeten laten welgevallen. Hij kan zijne diensten thans voor een groot deel door zijn zoon doen waarnemen, daar hij zelf er zich niet sterk genoeg voor voelt, doch zoodra deze gaat trouwen, is het daarmede uit en zal hij dus wederom voor het desaschap moeten bedanken en daarmede opnieuw zijne gronden kwijtraken.

Slechts drie kleine stukken grond op het desagebied van Patjoeng werden in eigendom bezeten, d.w.z. dat zij niet verbonden zijn aan het lidmaatschap der desa en dat er naar genoeg door de eigenaars over beschikt kan worden, ook door ze te verkoopen. Van elk stuk wordt jaarlijks 25 kèpèngs aan de desa betaald.

Voorts worden nog eenige gronden door de desavereeniging buiten de verdeeling gehouden en aangewezen voor een bepaald doel. Zoo is het vruchtgebruik van een sikoet tegalveld verbonden aan het bekleeden van elk der ambten van pënjarikan-desa, penjarikan-bandjar en pëmangkoe-desa; aan dat van klian-pëngajah het vruchtgebruik van twee sikoets, terwijl van twee andere sikoets de opbrengst steeds strekt ten voordeele van de sëka-basir en van de sëka-gamëlan¹⁾. Deze laatste stukken worden door de leden dier vereenigingen te zamen bebouwd en de opbrengst onder allen verdeeld.

1) Sëka of sëkaha = vereeniging. — Noot van de commissie.

Belastingen.

Hiervoren bleek reeds, dat het eenige voordeel, dat de desakas trekt van de desagronden, bestaat in de huur die betaald wordt voor de gronden, die voorloopig buiten de verdeeling gebleven zijn; hetgeen slechts een gering bedrag is. Ook aan den landsheer is nooit voor die velden belasting betaald; alleen van de klapperboomen de salaran njoeh, van welke men zich het juiste ook niet meer weet te herinneren, doch zij zal wel 5 kèpèngs per boom bedragen hebben, evenals in de andere desa's van het district Bondalëm.

Handwerken en bedrijven.

In kleine desa's als Patjoeng en Bangkah worden veelal genee bepaalde handwerken en bedrijven uitgeoefend, daar het aantal inwoners te klein is, om zulke lieden een bestaan te verschaffen. Een tiental lieden in Patjoeng legt zich toe op de bereiding van suiker uit de toewak der lontarpalmen, doch elk hunner heeft slechts een 4 à 5 boomen in bewerking.

4. Desa Bangkah.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: een pagger, die het van het desa-gebied van Sëmbiran scheidt; ten zuiden: de kom van den heuvel (moendoeck) Nek, die het eveneens van het desagebied van Sëmbiran scheidt; ten westen: een klein ravijntje, even ten oosten van de toekad Grèbèk, aan welks overzijde het desagebied van Boekti gelegen is.

Inleiding.

Evenals Patjoeng heeft ook deze desa haar ontstaan te danken aan de lieden, die wegens een vergrijp tegen de adat uit de desavereniging te Sëmbiran waren gestooten, waar zich nog vluchtelingen uit het Banglische landschap Pajangan zijn bij komen voegen. De inrichting van het desabestuur is geheel dezelfde als in Patjoeng. Het aantal leden der desavereniging bedraagt thans 23, de leden van het bestuur daaronder begrepen. Vroeger waren er meer, doch de streek hier schijnt ongezond te zijn, want het aantal sterfgevallen overtreft gewoonlijk dat der geboorten.

Tegalvelden.

Hoe verder men zich van de desa Bondalëm in westelijke richting verwijderd, hoe smaller de strook bouwgrond wordt, die tusschen het gebergte en de zee gelegen is tot eindelijk bij Pondjokbatoe de voet van het gebergte door de zee bespoeld wordt. De laatste desa, die men aantreft alvorens dit punt te bereiken, is Bangkah, waaruit men reeds kan afleiden, dat de inwoners slechts over een geringe uitgestrektheid bouwgronden beschikken, die eene eenigszins gunstige ligging hebben. De gronden ten noorden der desa, welke eene uitgestrektheid hebben van 113.125 □ meters = 15 bouw 470 □ rijnlandsche roeden, worden jaarlijks bebouwd met djagoeng, oendis, komak en katjang. Kapas komt zeer zelden voor en tabak nimmer, dewijl de grond daarvoor te onvruchtbaar is en men in het geheel over geen bevoeiingswater te beschikken heeft. Op deze gronden

komen ook klapper- en lontarboomen, zoomede andere vruchtboomen, in klein aantal voor.

Ten zuiden en ten westen der desa achter den tempel Pondjok-batoe, liggen nog vele gronden, die voor bebouwing vatbaar zijn. Het is echter een ondankbaar werk, in dat heuvelachtige, verzengende terrein met steenen bezaaid, schoon met kreupelhout begroeid, gronden te ontginnen. Heeft men eenige jaren een veld in deze streek beplant, dan is de grond uitgeput en moet men naar een ander veld uitzien en beginnen het te ompaggeren ter beveiliging tegen de verwoestingen der kidangs, wilde zwijnen en ander gedierte.

Tijdens de opmeting plaats had, had men aldaar eene uitgestrektheid van 43.200 \square meters = ruim 6 bouw tegalgrond in bewerking.

Bezitsrecht.

Elk mannelijk inwoner der desa wordt, zoodra hij huwt, lid der desavereeniging; hij komt dan onder aan de lijst der leden te staan, doch schuift langzamerhand op en wordt, als hij tijd van leven heeft, zodoende ook lid van het desabestuur. De desavereeniging is eigenaresse van alle gronden op het desagebied gelegen. Die ten noorden der desa, welke jaarlijks beplant worden, worden tusschen de leden verdeeld, doch een zeker aantal wordt in petto gehouden voor nieuwe leden; in afwachting dat deze zich aanmelden, worden de gronden aan desaleden verhuurd. Ieder houdt levenslang den hem toebedeelden grond, tenzij uitbreiding van het aantal desaleden vermindering der aandelen noodzakelijk mocht maken, dan wel dat men niet meer in staat mocht zijn, zijn aandeel der op de desa rustende verplichtingen op zich te nemen. Sterft b.v. iemands vrouw, dan zal, zoo hij eene dochter heeft, die reeds voor het huishouden zorgen kan, deze in staat zijn om de offeranden klaar te maken en de spijzen te koken, die bij feestelijke gelegenheden door de desaleden in de tempels moeten worden aangeboden. Zij kan op het huis passen als de vader er op uit moet, om aan de desadiensten, het onderhoud der wegen, of het herstel der tempels deel te nemen; zij zorgt dat, als hij vermoed thuis komt, zijn maal is toebereid; zoo noodig past zij ook op de kleinere zusjes en broertjes. Heeft de weduwnaar echter nog geen groote dochter, en denkt hij er niet aan reeds spoedig weer in het huwelijk te treden, dan kan hij het moeilijk schikken, om lid van de desavereeniging te blijven, want zoovele dagen worden daardoor geheel in beslag genomen, soms gansche nachten, als er feesten in de tempels plaats hebben. Hij besluit er dus toe om maar voor het desaschap te bedanken en zijne gronden terug te geven, om zelf met zijne kinderen bij een bloedverwant of kennis te gaan inwonen en op eene andere wijze te trachten aan den kost te komen.

Een enkel stuk grond is in particulier bezit (p a l a k). Het was zoo ongunstig gelegen en zoo slecht van gesteldheid, dat niemand het bewerken wilde, doch toen eindelijk iemand er om vroeg, heeft de desavereeniging het hem vrij van alle diensten of betaling afgestaan.

De gronden, ten zuiden en ten westen der desa gelegen, zijn ook

het eigendom der desavereening, doch daar ze zoo weinig waarde hebben, en hunne uitgestrektheid met het oog op het aantal desaleden meer dan voldoende is, zoo kan een ieder naar genoegen daarvan nemen, zonder daarvoor eenige betaling verschuldigd te zijn, hetgeen nooit tot eenige kwestie aanleiding gegeven heeft.

Belasting.

Voor het gebruik der gronden behoeft aan de desa geenerlei belasting betaald te worden, tenzij men als zoodanig mocht willen beschouwen de geringe huur, die betaald wordt aan de desakas door de lieden, die de gronden, tijdelijk buiten de verdeling gebleven, bewerken.

Handwerken en bedrijven.

Zie hetgeen te dezer zake werd aangeteekend bij de desa Patjoeng. Er zijn hier slechts drie kleine djoekoengs, die voor de vischvangst gebezigd worden, en een zestal personen houden zich met de bereiding van suiker uit de toewak der lontarpalmen bezig, doch elk bewerkt niet meer dan 4 à 5 boomen.

5. Desa Sĕmbiran.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de moendoek Nek, die het van het desagebied van Bangkah scheidt, de Java-zee, en het desagebied van Patjoeng, ter plaatse waar de balé-agoeng van laatstgemelde desa staat; ten oosten: een ravijntje en de toekad Kajèhan; het eerste scheidt het van het desagebied van Patjoeng, de tweede van dat van Djoelah; ten zuiden: het gebied van de Banglische desa Satra; de afscheiding wordt in den verbindingsweg tusschen beide desa's aangegeven door een houten paal, terwijl voorts de grenslijn wordt omschreven in de in 1884 met Bangli getroffen overeenkomst tot grensregeling; ten westen: de toekad Grèbèk, die het van Boekti's, en een pagger die het van Bangkah's desagebied scheidt.

Inleiding.

Wanneer men in Oost-Boelèlèng langs den grooten weg rijdende den blik zuidwaarts wendt, dan ziet men boven op den kam van het gebergte eenige boschjes klapper- en lontarpalmen zich afteekenen tegen de blauwe lucht, die het vermoeden wettigen, dat daar te midden van het bergland, zoo woest en verlaten van aanzien, menschelijke woningen te vinden zullen zijn. Ja werkelijk, wanneer men even bewesten de desa Patjoeng den grooten weg verlaat, dan brengt een uur rijdens ons langs een steil en steenachtig bergpad in de desa Sĕmbiran. Deze desa heeft een zekere vermaardheid in Boelèlèng, welke zij daaraan te danken heeft, dat, naar men wil, zij één der weinige plaatsen is van Boelèlèng, waar het Hindoeïsme zich niet of slechts in geringe mate heeft doen gelden, waar men alzo kan kennis maken met de oorspronkelijke bewoners van Bali (de Bali-aga). Men leidt dit af uit de omstandigheid, dat hun taal veel verschilt van die der andere Balineezen en dat ook hunne gewoonten betreffende de meest ingrijpende gebeurtenissen in het

familielevens, bij huwelijk, sterfgevallen, etc. zeer afwijken van die, welke elders in zwang zijn. In hoeverre hieruit werkelijk mag afgeleid worden, dat men bij hen met de oer-Balineezen te doen heeft, is moeilijk uit te maken, zoolang niet eene grondige studie van hun taal en de kennis der nog grootendeels onbekende, achter deze desa gelegen, tot Bangli behoorende landen meerdere bijzonderheden aan het licht zullen hebben gebracht¹⁾.

De bewoners der desa zelven weten weinig van hunne herkomst mede te deelen; alleen bestaat bij hen eene overlevering, dat de desa haar ontstaan te danken zoude hebben aan twee menschen, een man en eene vrouw, die, na schipbreuk te hebben geleden, op een stuk van een plank (sĚmbir) op Bali's strand waren komen aandrijven en, na aldaar geofferd te hebben, van de déwa's het bevel hadden ontvangen zich ten zuiden in het gebergte te gaan vestigen, alwaar zij een talrijk nageslacht zouden krijgen. Dit verhaal zal wel tot de legenden behooren en zijn ontstaan te danken hebben aan het verlangen der bewoners, die door de andere Balineezen steeds bespot worden, om aan te toonen, dat ook zij van Java afkomstig zijn. Meer waarschijnlijk is het dat zij nog verder uit het binnenland stammen, ten minste gaan zij jaarlijks nog offeranden brengen in den tempel, aan het Batoermeer gelegen.

De inrichting van het desabestuur komt in hoofdzaak overeen met hetgeen men in andere desa's van oost-BoelĚlĚng aantreft. Aan het hoofd daarvan staan twee koebajans, daarna volgen twee ba oe's en na hen twee singgoekans. Deze lieden moeten tezamen in overleg treden over alle belangen der desagemeenschap en treden ook als vervangers op bij de godsdienstige plechtigheden in de balĚ-agoeng, terwijl zij de vergaderingen der desaleden moeten leiden. Zij zitten, de helft aan de oost, de andere helft aan de westzijde, aan het hoofd der vergaderde desaleden en bekleeden hunne betrekking levenslang. Komt ěĚn hunner te sterven, zoo heeft opschuiving plaats.

Op de singgoekans volgen in rang de pĚmangkoe's of tempelbeambten, twaalf in getal, daar in elk der vier tempels de dienst door drie pĚmangkoe's wordt vervuld. Nog moet melding gemaakt worden van de bahans en de pĚngoeloe's, welke laatsten belast zijn met het doen der oproepingen etc.; zij vervullen dus ongeveer de functie's van de djoeroe-araks²⁾ elders. Deze betrekking behoeft elk persoon slechts 16 maanden te bekleeden; daarna wordt hij afgelost door het op hem volgende desalid, en zoo rouleert deze betrekking over alle desaleden. Treedt men als pĚngoeloe af, dan blijft men nog 16 maanden bahanen krijgt als zoodanig de regeling

1) Verg. monographie IX (district Bandjar-Dentjarik) hierachter, alsmede de beschrijving van een Bali-aga-dorp in een geheel andere streek van Bali (bij de hoofdplaats Karangasem) van dr. V. E. Korn: De dorpsrepubliek Tnganan Pagringsingan (bij C. A. Mees, Santpoort, 1933). — Noot van de commissie.

2) Zie Korn's Adatrecht van Bali s. v., alsmede Adatrechtbundel XV, blz. 313. — Noot van de commissie.

der offerfeesten en de bereiding der offeranden voor zijne rekening.

Bij de vergaderingen, de gemeenschappelijke maaltijden, in den tempel en andere gelegenheden, dat men te zamen komt, heeft elk desalid zijne vaste plaats. Ieder mannelijk ingezetene der desa wordt door zijn huwelijk lid der desavereeniging en komt aanvankelijk geheel onderaan te zitten, doch schuift van lieverlede op, wanneer er boven hem gezetenen uitvallen. Op het oogenblik telt de desavereeniging 100 leden, doch dit aantal is niet vast bepaald en voor vermeerdering of vermindering vatbaar.

Men zal opmerken, dat de pĕnjarikan of dorpsschrijver ontbreekt, hetgeen eenvoudig daaraan is toe te schrijven, dat men in Sĕmbiran de kunst van schrijven niet verstaat. Zelfs heeft men dus ook geen ledenlijst (pipil), als waarop elders de desalieden in bepaalde volgorde voorkomen. Men voorziet in dit gemis door een sterk geheugen; sommigen der desabewoners hebben de geheele ledenlijst in hun hoofd en kunnen die als een versje opdreunen. Voorts houden zij er bij wijze van boekhouding alleen een lontarmandje op na, gevuld met steentjes, die door het lange gebruik geheel zijn afgerond. Moet nu b.v. een zeker aantal desaleden voor de een of andere werkzaamheid uitkomen, zoo worden er steentjes afgeteld en bij elk de naam van een desalid vermeld, zooals ze in het versje op elkaar volgen, totdat het gewenschte aantal bijeen is. Men heeft dan alleen goed den naam te onthouden van den laatst uit het mandje gekomene, om, wanneer later opnieuw dienstplichtigen moeten uitkomen, bij den daarop volgende te kunnen beginnen. Daar elders in Boelĕlĕng de schrijfkunst vrij algemeen beoefend wordt, is het wel opmerkelijk, dat men te dien opzichte in Sĕmbiran zoo ten achteren is, en een bewijs van de afzondering, waarin de bewoners zich hebben gehouden. Evenwel begint langzamerhand ook hier de beschaving veld te winnen, want op de vraag, of dan niemand lezen kan, meldden zich na lange aarzeling drie der desaleden aan, die er voor uitkwamen, dat tezamen raadplegende, zij een lontarbriefje, mits het niet langer was dan een paar regels, soms wel konden ontcijferen. Men ziet dat ondanks dit heugelijk verschijnsel het districtshoofd verstandig doet met, als hij naar deze desa bevelen zendt, aan zijn brief een duidelijke mondelinge boodschap toe te voegen.

Tegalvelden.

Op twee plaatsen van dit desagebied treft men uitgestrekte tegalgronden aan. In het noorden nabij het zeestrand gelegen, vormen zij een aaneengeschakeld geheel, verder landwaarts in, ten westen van de desa, zijn vier afzonderlijke stukken gelegen, die bekend zijn onder de namen Moenggal, Nĕk, Pramboean en Balĕ-Bĕnĕh.

De gewassen, die geplant worden zijn djagoeng, oendis, komak en katjang. Tabak komt alleen aan het zeestrand op sommige velden voor. Tusschen de andere aanplantingen ziet men hier en daar ook kapas-bali, doch nergens in groote hoeveelheid; zij bereikt hier een ouderdom van 5 tot 6 jaar. De tijd van uitplanten op de ten westen

der desa gelegen tegalvelden is tamelijk ongeregeld en niet voor allen dezelfde, doch gewoonlijk wat later dan in de vlakke. De bewerking der gronden, aan het strand gelegen, is door de gunstige gesteldheid van het terrein zeer gemakkelijk, doch op de in het geborgte gelegene gaat zij met grootere moeilijkheden gepaard wegens het geaccidenteerd terrein. Ook is daar de opbrengst veel minder dan in de vlakke.

De uitgestrektheid der tegalvelden, die jaarlijks beplant worden, bedraagt:

Aan het strand	959.775	□ meters =	135 bouw	123	□ r. roeden.
Moenggal	92.500	" =	13	" 17¼	"
Nek	273.300	" =	38	" 256	"
Pramboean	323.150	" =	45	" 268	"
Balé běněh	371.000	" =	52	" 139¾	"
Totaal	2.019.725	□ meters =	284 bouw	304	□ r. roeden.

De tegalvelden aan het strand zijn nog onder de volgende namen bekend:

Jěh-lengis	39.000	□ meters =	5 bouw	248	□ rijnl. roeden.
Daoeh-toekad	146.000	" =	20	" 286½	"
Němbaka	141.250	" =	19	" 452	"
Badan	233.300	" =	32	" 437½	"
Soeksoek	147.950	" =	20	" 424	"
Koeboepoehoen	128.875	" =	18	" 80½	"
Ngoedoe	37.900	" =	5	" 170½	"
Soehoeng	85.500	" =	12	" 24	"
Totaal	959.775	□ meters =	135 bouw	123	□ rijnl. roeden.

Gagavelden.

Het desagebied van Sěmbiran is zeer uitgestrekt, en de bewoners trekken er partij van voor den gaga-bouw, welke velden vereischt, die, na beplant te zijn geweest, negen achtereenvolgende jaren braak liggen om weer voldoende bouwkruid te krijgen voor een volgenden aanplant. Door telkens te verwisselen heeft men jaarlijks eene voldoende uitgestrektheid terrein beschikbaar, om aan ongeveer de helft der bewoners gelegenheid te verschaffen voor den aanplant van bergrijst. Dit jaar heeft men twee streken tot gaga ontgonnen, welke te zamen door 56 personen bewerkt worden. Het grootste is bewesten de desa gelegen en strekt zich langs de helling van een heuvelrug uit. Het heeft eene uitgestrektheid van 492.700 □ meter of 69 bouw 214 □ rijnl. roeden. Een kleiner stuk, ten oosten der desa met eene uitgestrektheid van ongeveer 8 bouw, beslaat de geheele helling van een daar gelegen heuvel.

Op dergelijken grond plant men somwijlen ook djagoeng en oendis, die dan goede resultaten opleveren, getuige de velden ten noorden der desa, aan beide zijden van den grooten weg gelegen ter uitgestrektheid ongeveer van 25 bouws, die dit jaar derwijze beplant zijn.

Bij den gagabouw worden soms voor een veld de werkzaamheden tusschen twee personen gedeeld. De eerste kapt het terrein schoon

en bouwt er vervolgens een hutje (koeboe) voor dengene die alle verdere werkzaamheden, als planten, wieden en oogsten, zal verrichten. Ieder verstrekt de helft van het zaad, en de opbrengst wordt tusschen beiden eerlijk gedeeld.

Koffieplantsoenen.

De déwa's, die zich door tusschenkomst van de tempelbeambten (pamangkoe) met de bevolking in verbinding kunnen stellen en hun wil kenbaar maken, hebben hier eene veelzijdige bemoeienis met het dagelijksch leven der desalieden. Zij hebben verboden het huwelijk tusschen neven en nichten op straffe van verbanning uit de desa, waaraan de kleine desa's Pantjoeng en Bangkah hun ontstaan te danken hebben; zij ook hebben verordend dat, zoodra iemand vijf dochters heeft en geen zoon, hij niet alleen ophoudt desalid te zijn, maar zelfs de desa moet ontruimen, totdat hij het geluk heeft, dat zijn vrouw hem een zoon schenkt. Wellicht hangt dit laatste samen met de omstandigheid, dat de mannen door den zwaren veldarbeid, die van hen gevorderd wordt, niet oud worden, zoodat men b.v. op het oogenblik 36 weduwen in de desa telt tegen slechts 15 weduwnaars.

Ook zien de goden niet gaarne, dat door de desalieden weelde wordt ten toon gespreid, en hebben zij daarom het dragen van alle sieraden van edel metaal verboden. Bovenal echter hebben zij zich verdienstelijk gemaakt door het gebruik van opium te verbieden, welk verbod trouw wordt opgevolgd, en geen opiumkit is in de desa behoeven te verrijzen, geen chinees wendt ooit hierheen zijne schreden. Zoude wellicht de bezorgdheid, om het heulsap en zijne verspreiders uit de desa te weren, ook oorzaak zijn van een ander verbod, namelijk om koffie te planten, waartoe anders de gelegenheid gunstig genoeg is? Zooveel is zeker, dat de pamangkoe's, naar hun voorgeven door de godheid geïnspireerd, er zich steeds met hand en tand tegen verzet hebben, dat die cultuur ingang vond. Toen een tiental jaren geleden eenige der desalieden, door de hooge winsten verlokkt, er toch toe overgingen, kwam het den bestrijders zeer te stude, dat die lieden kort daarna ziek werden, blijkbaar eene bestraffing, hun door de goden opgelegd. De boomen zijn toen omgekapt en thans behoort geen enkele koffiëboom meer aan een inwoner van Sēmbiran. De eenige, die op haar gebied koffie plant is het districtshoofd van Bondalēm, wien men, om de hooge positie die hij bekleedt, de gevraagde vergunning niet heeft durven weigeren.

Bezitsrecht.

Oorspronkelijk waren alle gronden het onverdeeld eigendom der desavereeniging, waarop alle leden evenveel rechten konden doen gelden. Doordat men op het desagebied echter gronden aantrof van verschillende gesteldheid, heeft met den loop der tijden de aard van de rechten, die er op worden uitgeoefend, een verschillend karakter aangenomen.

In de eerste plaats had men de gronden langs het strand, wel is waar op verren afstand van de desa gelegen, doch desniettegenstaande voor de bewoners de meest waardevolle, dewijl de gunstige

gesteldheid van het terrein de bewerking gemakkelijk maakte en de vruchtbaarheid van den grond de gelegenheid open stelde, om er met goed gevolg elk jaar djagoeng en andere voedingsgewassen aan te planten. Men besloot, dat allen, die lid van de desaveeniging waren, van een deel daarvan het genot zouden krijgen ter compensatie van de verplichtingen, die aan het desaschap verbonden zijn, terwijl ook — dit is iets zeer opmerkelijks — een gelijk aandeel in de gronden werd toegekend aan de vrouwen der desaleden. Ten einde een ieder in staat te stellen, door goede cultuurwijze en het planten van vruchtboomen den grond zooveel mogelijk te verbeteren, werd besloten de verdeeling voor goed te doen plaats hebben, zoodat een ieder tot aan zijn dood het genot hield van denzelfden grond, tenzij het noodzakelijk was, door het toenemen van het aantal desaleden eene nieuwe verdeeling te doen plaats hebben en elks aandeel te verminderen. Bij eene dergelijke nieuwe verdeeling hield men echter een zeker aantal stukken grond voor nieuwe desaleden in petto, om niet te spoedig tot een verkleining der aandeelen te moeten overgaan.

Sterft een der echtgenooten, zoo vervalt diens aandeel weer aan de desa en de overblijvende behoudt slechts het zijne of hare, doch behoeft dan voortaan ook slechts voor een half aandeel op te komen in de verplichtingen, die het desaschap, oplegt. Elke weduwe is dus grondbezitster, hetwelk het hertrouwen bevordert. De desa breidt zich dan ook voortdurend uit en reeds meermalen is eene vermindering der aandeelen noodzakelijk geweest.

Deze gronden mogen uit den aard der zaak niet verkocht worden; alleen worden soms de gebruiksrechten, die men erop kan doen gelden, verpand, hetgeen echter niets te kort doet aan de rechten der desa in het algemeen.

Eene tweede categorie vormen die gronden, welke verder landwaarts in gelegen zijn, waar het terrein bergachtig is en vol zwijnen. De hellingen der bergen en der ravijnen zijn, voor zoover ze niet te steil zijn, ook voor bebouwing geschikt, doch niet voor zulk eene intensieve cultuur als die in de vlakte gedreven wordt. Wij zagen het reeds hierboven, wanneer de velden een jaar zijn beplant geweest, zoo moeten zij weer negen jaren aan zich zelven worden overgelaten, totdat zij weer met voldoende houtgewas begroeid zijn, om na de verbranding daarvan een nieuwe bouwkruin te vormen, waarop het gewas een zoodanigen wasdom kan bereiken, dat de moeite, aan de ontginning dezer velden verbonden, beloond wordt.

Op deze gronden worden geene vruchtboomen aangeplant, noch wordt er op andere wijze eenig kapitaal in gestoken, waarom het ook niet noodig was, vaste rechten op deze gronden te vestigen. Zij blijven, zoolang zij onbebouwd zijn, het onverdeelde eigendom der desaveeniging, die bepaalt, welke daarvan elk jaar beplant zullen worden. Wie er zich nu het eerst voor aanmeldt, kan aan de ontginning dier streek deelnemen (*djaragan tjambra*); zijn er te veel liefhebbers, dan wordt de zaak in der minne door het dorps-

bestuur geregeld. Is men eenmaal zoover, weet men dus, tezamen met welke personen men een zeker grondstuk zal kunnen in cultuur brengen, dan treedt dadelijk het streven weer op den voorgrond, om een ieder de volle vruchten te laten plukken van zijn eigen arbeid, want nog vóórdat met de ontginning een aanvang gemaakt, voordat een enkele boom gekapt is, wordt de grond door de aandeelhebbers onder elkaar verdeeld, en dan heeft verder ieder voor zijn eigen stuk te zorgen. Met den afloop van den oogst vervalt ook de verdeling en het geheele grondstuk komt terug aan de desa, om door deze opnieuw negen jaren lang ter vruchtbaarmaking aan de natuur te worden overgelaten.

De inwoners van SĚmbiran, wij vestigden er reeds de aandacht op, zijn, dank zij hunne matigheid, gedeeltelijk ook ten gevolge van de moeilijke omstandigheden, waaronder zij hun levensonderhoud moeten verdienen, een nijver volk, en aan de daaruit geboren zucht van hen om ook in de anders verloren uren of wanneer het weer hen belet zich naar de verder afgelegen bouwgronden te begeven, nuttig werkzaam te zijn, heeft waarschijnlijk een derde soort van gronden haar ontstaan te danken. Zijn in het algemeen de gronden in het gebergte slechts geschikt voor eene tienjaarlijksche cultuur, men zag in, dat ze wel voor verbetering vatbaar waren, mits er de noodige zorg aan besteed werd door bewerking en bemesting. Men wilde daartoe echter niet overgaan, zonder er zeker van te zijn, zelf de vruchten van dien arbeid te zullen plukken, waardoor eenige personen ertoe kwamen, zich tot de desavereeniging te wenden met het verzoek, kleine stukken van den grond aan hen af te staan. De andere desaleden zagen zeer goed in, dat daardoor veel meer profijt van dien grond getrokken zou worden, dan vroeger het geval was, en dat zulks middellijk ook ten voordeele zou komen aan de geheele desa, weshalve er geen bezwaar in gezien werd, die gronden in onbezwaard eigendom aan de aanvragers af te staan. Dat voorbeeld werd door meerderen gevolgd, en zodoende is tegenwoordig het grootste gedeelte van den om de desa gelegen grond particulier eigendom (p a l a k) geworden en met vruchtboomen of op andere wijze beplant.

Aangemoedigd door de goede aanvankelijk verkregen resultaten, zijn ook nog verder van de desa in het gebergte gelegen gronden aangevraagd en in eigendom aan desalieden afgestaan, waaraan de jaarlijks in bebouwing zijnde tegalgronden ten westen der desa hun ontstaan te danken hebben. Als grenzen, waarbinnen die particuliere gronden zich uitstrekken, gaf men op: ten noorden een groote steen aan den kant van den weg, ten oosten de toekad Kajĕhan, ten zuiden een pagger van Kĕndal, ten westen de toekad Bajan.

Belastingen.

Wat de belastingen aan den landsheer opgebracht betreft, behoeft alleen vermeld te worden, dat ook hier tijdens het vorstenbestuur vijf kĕpĕngs van elken klapperboom betaald werd. Een bepaalde belasting heft ook de desa niet van de bouwgronden. Alleen rust op elk desalid, hetzij hij bergrijst hebbe aangeplant of niet, de ver-

plichting om jaarlijks eene hoeveelheid padi ter zwaarte van 800 kèpèngs op te brengen ten gebruike bij de offerfeesten en daarmede samengaande gemeenschappelijke maaltijden. Ook van de katjang en komak moet een klein gedeelte worden afgestaan.

Een ieder brengt het door hem verschuldigde op in den tempel, waar het door den bahan (zie boven) in ontvangst en daarna mee naar huis wordt genomen ter bereiding van de ten feestelijken dage tezamen door de desaleden te nuttigen spijzen, de z.g. kaös, een der geliefkoosde onderwerpen van hunne gesprekken.

Een gering geldelijk voordeel trekt nog de desakas van de verhuur der grondstukken aan het strand, die buiten de verdeeling gelaten zijn ten behoeve van latere deelgerechtigden, terwijl al degenen, die boschgrond aan de desa behoorende bewerken, hetzij zij daarop bergrijst of djagoeng planten, een huur van 66 kèpèngs per persoon en per jaar moeten betalen, eigenlijk hoofdzakelijk te beschouwen als eene erkenning van het eigendomsrecht der desa. Deze gelden worden gedeeltelijk besteed om eene kleine tegemoetkoming te geven aan den klian-tèmpèk¹⁾, voor wien hier geene ambtsvelden beschikbaar zijn. Als hij in dienst 3 dagen van huis moet, zoo krijgt hij 200 kèpèngs; voor 5 dagen 300, en voor 10 dagen 400 kèpèngs uit de kas der desavereniging.

III. District Koeboetambahan.

1. Desa Koeboetambahan.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: de pangkoeng (ravijn) Měñengan, in het zuidelijk gedeelte genaamd pangkoeng Lěmpědoe, waardoor het gescheiden wordt van dat van Jěh-Sanih en van Depaä; ten zuiden: het desagebied van Boelian en dat van Bila; met het eerstgenoemde geeft een smalle weg tusschen twee heuvels voor een deel de grens aan, terwijl deze zich verder van oost naar west door het zeer geaccidenteerde terrein uitstrekt; met het laatstgenoemde vormt de sěma pengilingan (eene begraafplaats van Koeboetambahan) de grens; ten westen: de toekad Bangka, een pagger en eene waterleiding, waardoor het gescheiden wordt van het desagebied van Boengkoelan.

Oorsprong en ligging der desa.

Koeboetambahan is een welvarende, sterk bevolkte en ruim uiteen gebouwde desa op ongeveer een paal afstand van het strand, aan den grooten weg, die het bebouwde gedeelte van de afdeeling Boelèlèng van oost naar west doorsnijdt, gelegen. Zij is gesticht geworden, naar men meent, ongeveer tien geslachten geleden —, op welke opgave echter weinig valt staat te maken —, door lieden van Boelian. Zoo veel is zeker, dat Boelian vroeger een zeer groote plaats was met eenige duizenden heerendienstplichtigen, op welker marktplaats zelfs

¹⁾ Těmpèk = wijkbuurt. — Noot van de commissie.